

OBOROVÝ SEMINÁŘ – Český jazyk a literatura

2. 11. 2011, Praha; Mgr. Blanka Čínátlová, Ph.D.

NESNESITELNÁ LEHKOST BYTÍ

Milan Kundera

--- ŠESTÁ ČÁST ---

Veliký pochod

--- 2 ---

Stalinův syn to neměl lehké. Jeho otec ho zplodil se ženou, kterou potom podle všech známek zastřelil. Mladý Stalin byl tedy zároveň synem Božím (neboť jeho otec byl uctíván jak Bůh), ale zároveň jím byl zavržen. Lidé se ho báli dvojnásob: mohl jim ublížit svou mocí (byl přece jen Stalinův syn) i svou přízní (otec mohl trestat místo zavrženého syna jeho přítele).

Zavržení i privilegovanost, štěstí i neštěstí, nikdo jiný nepocítil konkrétněji, jak jsou tyto protiklady zaměnitelné a jak od pólu k pólu lidské existence je jen krok.

Pak ho hned na počátku války zajali Němci a jiní zajatci patřící k národu, který mu byl vždy bytostně protivný svou nesrozumitelnou uzavřeností, ho obvinili, že je nečistý. On, který nesl na bedrech nejvyšší myslitelné drama (byl zároveň synem Božím i svrženým andělem) má být nyní souzen nikoli pro vznešené věci (týkající se Boha a andělů) nýbrž pro hovno? Je tedy od nejvyššího dramatu k nejnižšímu tak zavržené blízko?

Závrtně blízko? Copak může blízkost působit závrat?

Může. Když se severní pól přiblíží k jižnímu na pouhý dotek, zeměkoule zmizí a člověk se ocitne v prázdnu, které mu zamotá hlavu a vábí ho k pádu.

Je-li zavržení a privilegium jedno a totéž, není-li rozdíl mezi vznešeností a nízkostí, může-li být syn Boží souzen pro hovno, lidská existence ztratí své rozměry a stane se nesnesitelně lehká. V té chvíli se Stalinův syn rozběhne k elektřině nabitým drátům, aby na ně hodil své tělo jako na miskou vah, jež trčí žalostně do výše, nadzvednula nekonečnou lehkostí světa, jenž ztratil rozměry.

Stalinův syn položil život pro hovno. Ale smrt pro hovno není smrt beze smyslu. Němci, kteří obětovali životy, aby rozšířili území své říše dál na východ, Rusové, kteří umírali, aby moc jejich vlasti sahala dál na západ, ano, ti umírali pro blbost a jejich smrt je beze smyslu a obecné platnosti. Smrt Stalinova syna byla naproti lomu uprostřed obecné blbosti války jedinou metafyzickou smrtí.

--- 3 ---

Když jsem byl malý a prohlížel si Starý Zákon převyprávěný pro děti a ozdobený rytinami Gustava Doré, viděl jsem tam Pána Boha na oblaku. Byl to starý muž, měl oči, nos, dlouhý vous a já jsem si říkal, že když má ústa, musí také jíst. A jestli jí, musí také mít střeva. Ale ta myšlenka mne hned lekala, protože, i když dítě z rodiny spíš nevěříci, cítil jsem, že představa božích střev je rouhání.

Bez jakékoli teologické přípravy, spontánně, chápal jsem tedy už jako dítě neslučitelnost hovna a Boha a odtud i pochybnost základní téže křesťanské antropologie, podle níž byl člověk stvořen k obrazu božímu. Buď jedno nebo druhé: buď je člověk stvořen k obrazu božímu a pak má Bůh střeva, anebo Bůh nemá střeva a člověk se mu nepodobá.

Starí gnostikové to cítili stejně dobře jako já ve svých pěti letech. Valentín, velký mistr Gnose ve druhém století, aby vyřešil ten zatracený problém, tvrdil, že Ježíš „jedl, pil, ale nedefekoval“.

Hovno je obtížnější teologický problém než zlo. Bůh dal člověku svobodu a můžeme tedy konec konců připustit, že není odpověden za

lidské zločiny. Odpovědnost za hovno nese však plně jen ten, kdo člověka stvořil.

--- 4 ---

Svatý Jeroným ve čtvrtém století naprosto zamítal myšlenku, že by Adam s Evou v Ráji souložili. Joannes Scottus Eriugena, velký teolog devátého století, takovou myšlenku naopak připouštěl. Představoval si však, že se Adamovi zvedal úd asi tak, jako se zvedá ruka nebo noha, tedy kdy chtěl a jak chtěl. Nehledíme za touto představou věčný sen muže posedlého hrozbou impotence. Myšlenka Scotta Eriugeny má jiný smysl. Dá-li se úd zvednout na pouhý rozkaz mozku, znamená to, že vzrušení je na světě zbytečné. Úd se nevztýčuje, protože jsme vzrušení, ale protože mu to poručíme. To, co připadalo velkému teologovi neslučitelné s Rájem, nebyla soulož a s ní spojená rozkoš. Neslučitelné s Rájem bylo vzrušení. Zapamatujme si to dobře: v Ráji existovala rozkoš, ne vzrušení.

V úvaze Scotta Eriugeny můžeme nalézt klíč k jakémusi teologickému ospravedlnění (jinak řečeno theo-dice) hovna. Dokud člověk směl být v Ráji, buď (podobně jako Ježíš podle Valentinových představ) nedefekoval anebo, což se zdá být pravděpodobnější, hovno nebylo chápáno jako něco odporného. Ve chvíli, kdy Bůh vyhnal člověka z Ráje, dal mu poznat hnus. Člověk začal skrývat, za co se styděl, a ve chvíli, kdy odhalil závoj, byl oslněn velikou září. Tak vzápětí za poznáním hnusu poznal i vzrušení. Bez hovna (v doslovném i přeneseném slova smyslu) by nebylo sexuální lásky takové, jakou ji známe: doprovázené bušením srdce a oslepením smyslů.

Vyprávěl jsem ve třetí části tohoto románu o polonahé Sabině, jak stojí s buňkou na hlavě vedle oblečeného Tomáše. Něco jsem tehdy zamlčel. Ve chvíli, kdy se na sebe dívala do zrcadla a cítila vzrušení ze svého zesměšnění, proběhla jí hlavou představa, že ji Tomáš takto s buňkou na hlavě posadí na záchodovou mísu a ona si před ním vyprázdní střeva. V té chvíli se jí rozbušilo srdce, ztratila jasné vědomí, strhla Tomáše na koberec a křičela vzápětí rozkoší.

--- 5 ---

Spor mezi těmi, co tvrdí, že svět byl stvořen Bohem, a těmi, co si myslí, že vznikl sám sebou, se týká něčeho, co přesahuje náš rozum i zkušenost. Mnohem reálnější rozdíl odděluje ty, kteří pochybují o bytí, jaké bylo člověku dáno (ať až jakkoli či kýmkoli) od těch, kdo s ním bez výhrad souhlasí.

Za všemi evropskými vírami, náboženskými a politickými, je první kapitola Genesis, z níž vyplývá, že svět byl stvořen správně, že bytí je dobré a že je tudíž správně se množit. Nazvěme tuto základní víru *kategorickou souhlas s bytím*.

Jestliže bylo ještě donedávna slovo hovno v knihách vytečkováno, nebylo to z morálních důvodů. Nehcete přece tvrdit, že hovno je nemorální! Nesouhlas s hovnem je metafyzický. Chvilé defekování je každodenní důkaz nepřijatelnosti Stvoření. Buď anebo: buď je hovno přijatelné (a potom se nezamykejme na záchodě!) anebo jsme stvoření nepřijatelným způsobem.

Z toho vyplývá, že estetickým ideálem *kategorického souhlasu s bytím* je svět, v němž je hovno popřeno a všichni se chovají, jako by neexistovalo. Tento estetický ideál se jmenuje *kyč*.

Je to německé slovo, které se narodilo uprostřed sentimentálního devatenáctého století a rozšířilo pak do všech jazyků. Častým užíváním se však setřel jeho původní metafyzický význam. to jest: kyč je absolutní popření hovna; v doslovném i přeneseném slova smyslu: kyč vylučuje

OBOROVÝ SEMINÁŘ – Český jazyk a literatura

2. 11. 2011, Praha; Mgr. Blanka Čínátlová, Ph.D.

ze svého zorného úhlu vše, co je na lidské existenci esenciálně nepřijatelné.

--- 6 ---

První Sabinina vnitřní revolta proti komunismu neměla etický ale estetický ráz. To, co ji odpuzovalo, byla však mnohem méně ošklivost komunistického světa (zničené zámky proměněné v kravíny), jako maska krásy, kterou si nasazoval, jinak řečeno, komunistický kýč. Jeho modelem je slavnost zvaná první máj.

Viděla prvomájové průvody v době, kdy lidé byli ještě nadšeni anebo nadšení ještě pilně předstírali. Ženy byly oblečeny v červených, bílých, modrých košilích, takže viděny z balkónů a oken tvořily různé obrazy: pěticipé hvězdy, srdce, písmena. Mezi jednotlivými částmi průvodu šly malé orchestry hrající do pochodu. Když se průvod blížil k tribuně, i nejnudnější tváře se rozzářily úsměvem, jako by chtěly dokázat, že se náležitě radují, nebo přesněji, že náležitě *souhlasí*. A nešlo o pouhý politický souhlas s komunismem, ale o souhlas s bytím jakožto takovým. Slavnost prvního máje se napájela z hluboké studny *kategorického souhlasu s bytím*. Nenapsané, nevyřčené heslo průvodu nebylo „ať žije komunismus!“ nýbrž „ať žije život!“. Síla a lest komunistické politiky spočívala v tom, že si to heslo přivlastnila. Právě tato idiotská tautologie („ať žije život!“) přitahovala do komunistického průvodu i ty lidi, jimž byly teze komunismu lhostejné.

--- 7 ---

O deset let později (to už žila v Americe) ji přítel jejích přátel, jeden americký senátor, vezl svým obrovským osobním autem. Vzadu na sedadle se tísnily čtyři děti. Senátor zastavil; děti vystoupily a běžely po velkém trávníku k budově stadiónu, kde bylo umělé kluziště. Senátor seděl za volantem, díval se zasněně na ty čtyři běžící postavky a pak se obrátil k Sabině: „Dívejte se na ně.“ Opsal rukou kruh, jenž měl obejmout stadión, trávník i děti: „Tomu říkám štěstí.“

Za těmi slovy byla nejen radost nad tím, že děti běží a tráva roste, ale i projev pochopení vůči ženě, která přišla ze země komunismu, kde podle senátorova přesvědčení tráva neroste a děti neběží.

Sabina si ale právě v té chvíli představila toho senátora na tribuně pražského náměstí. To, co měl na tváři, byl přesně stejný úsměv, který adresovali komunističtí státníci z výše své tribuny stejně se usmívajícím občanům dole v průvodu.

--- 8 ---

Jak to ten senátor věděl, že děti znamenají štěstí? Copak jim viděl do duše? Co když ve chvíli, kdy mu zmizely z dohledu, tři z nich se vrhly na to čtvrté a začaly ho bít?

Senátor měl jediný argument pro své tvrzení: svůj cit. Tam, kde mluví srdce, aby rozum něco namítal. V říši kýče vládne diktatura srdce.

Cit, který kýč vyvolá, musí být ovšem takový, aby ho mohlo sdílet velké množství. Kýč proto nemůže spočívat na nezvyklé situaci, nýbrž na základních obrazech, které mají lidé vtučeny do paměti: nevďčná dcera, zanedbávaný otec, děti běžící po trávníku, zrazená vlast, vzpomínka na první lásku.

Kýč vyvolá těsně po sobě dvě slzy dojetí. První slza říká: jak je to krásné, děti běžící po trávníku!

Druhá slza říká: jak je to krásné být dojat s celým lidstvem nad dětmi běžícími po trávníku!

Teprve ta druhá slza dělá z kýče kýč.

Bratrství všech lidí světa bude možno založit jen na kýči.

--- 9 ---

Nikdo to neví lépe než politikové. Když je nablízku fotografický aparát, hned utíkají k nejbližšímu dítěti, aby je zvedali do výše a líbali je na tvář. Kýč je estetickým ideálem všech politiků, všech politických stran a hnutí.

Ve společnosti, kde existují vedle sebe různé politické směry a jejich vliv se tudíž vzájemně ruší či omezuje, můžeme ještě jakž takž uniknout inkvizici kýče; jednotlivci si může uchovat svou osobitost a umělec vytvořit neočekávaná díla. Tam však, kde jedno jediné politické hnutí má všechnu moc, octneme se rázem v říši *totalitního* kýče.

Říkám-li totalitního, znamená to, že všechno, co narušuje kýč, je vyřazeno ze života: každý projev individualismu (protože každé odlišení je plivanec vmetený do tváře usmívajícího se bratrství), každé pochybování (protože kdo začne pochybovat o maličkosti, skončí pochybou o životě jako takovém), ironie (protože v říši kýče je třeba brát všechno naprosto vážně), ale i matka, která opustila rodinu anebo muž, který dává přednost mužům před ženami a ohrožuje tak svaté heslo „milujte se a množte se“.

Z tohoto hlediska můžeme považovat tak zvaný gulag za jakousi hygienickou jámu, kam totalitní kýč hází odpadky.

--- 10 ---

První desetiletí po druhé světové válce bylo dobou nejhroznějšího stalinického teroru. Tehdy zatkli pro nějakou pitomost Terezina otce a desetileté děvčátko vyhodili z bytu. Ve stejné době studovala dvacetiletá Sabina Akademii výtvarných umění. Profesor marxismu vysvětloval jí a jejím spolužákům tuto tezi socialistického umění: sovětská společnost došla tak daleko, že základní konflikt tam už není mezi dobrým a zlým, ale mezi dobrým a lepším. Hovno (to jest to, co je esenciálně nepřijatelné) mohlo tedy existovat jen na „druhé straně“ (třeba v Americe) a jen odtud, zvenčí, jako něco cizorodého (třeba v podobě špiónů) proniknout do světa „dobrých a lepších“.

Opravdu, sovětské filmy, které právě v té nekrutější době zaplavily kina všech komunistických zemí, byly prodchnuty neuvěřitelnou nevinností. Největší konflikt, který se mohl odehrát mezi dvěma Rusy, bylo milostné nedorozumění: on se domníval, že ona ho už nemiluje, a ona si o něm myslila totéž. Ke konci si padli do náručí a kapaly z nich slzy štěstí.

Konvenční výklad těch filmů je dnes tento: ukazovaly komunistický ideál, zatímco komunistická realita byla horší.

Sabina se proti takovému výkladu bouřila. Když si představila, že by se svá sovětských kýčů měl stát skutečností a ona v ní měla žít, šel jí mráz po zádech. Dala by bez nejmenšího zaváhání přednost životu ve skutečném komunistickém režimu i se vším pronásledováním a frontami na maso. Ve skutečném komunistickém světě se dá žít. Ve světě uskutečněného komunistického ideálu, v tom světě usmívajících se idiotů, s nimiž by nemohla vyměnit jediné slovo, by zemřela za týden hrůzou.

Zdá se mi, že pocit, který v Sabině vzbuzoval sovětský kýč, se podobal hrůze, kterou zažívala Tereza ve snu, kdy pochodovala s nahými ženami kolem bazénu a byla nucena zpívat veselé písně. Pod hladinou se vznášely mrtvoly. Tereza se nemohla na žádnou ženu obrátit s jediným slovem, s jedinou otázkou. Byla by uslyšela v odpověď jen další strouf písně. Nemohla na žádnou ani tajně mrknout. Hned by na ni začaly ukazovat muži stojícímu v koši nad bazénem, aby ji zastřelil. Terezin sen odhaluje pravou funkci kýče: kýč je paravan zakrývající smrt

KUNDERA, M. *Nesnesitelná lehkost bytí*. Brno : Atlantis, 2006.

ISBN 978-80-7108-281-1. s. 260-271.

Stránka 2 z 2

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ